

Iustina BURCI,
Camelia ZĂBAVA

CÂTEVA OBSERVAȚII ASUPRA NUMELOR DE FAMILIE COMPUSE DIN MOLDOVA

Numele de familie din orice țară reprezintă un tablou extrem de complex: studiul lor impune cu necesitate cunoașterea în amănunt a tuturor factorilor – lingvistici sau extralingvistici – care au influențat de-a lungul istoriei evoluția acestora. Antroponimia, ca și toponimia, își are izvorul de bază în limba comună. De aici ea a preluat elemente diferite, structuri și modele pe care și le-a însușit și dezvoltat pe parcursul timpului.

Sub aspect structural, atât apelativele, cât și numele personale sunt simple și compuse¹. Numele simple, monotematice, reprezintă procedeul cel mai comod și, probabil, cel mai vechi de desemnare a persoanei. În ceea ce privește numele compuse, acestea sunt formate prin combinarea unor cuvinte, după regulile sintactice obișnuite ale limbii. Dar, în timp ce un compus este, de regulă, o unitate semantică nouă², cu un nou înțeles la nivelul limbii comune, altul decât cel al sensului exprimat de fiecare dintre elementele sale componente (de exemplu, *târâie-brâu* a căpătat, prin compunere, înțelesul de leneș sau neglijent; *papă-lapte* – bleg, delăsător; *pierde-vară* – trântor, leneș; *coate-goale* – om sărac; *fluieră-vânt* – om care își pierde vremea; *zgârie-brânză* – om zgârcit, avar; *linge-blide* – om care trăiește pe socoteala altora etc.), la nivel antroponimic părțile constituente își păstrează propria valoare: împreună alcătuiesc o sintagmă, construită – din punct de vedere gramatical – după tiparele limbii comune, iar semantic – ca un micromodel explicativ. Aceste îmbinări exclud orice îndoială cu privire la înțelegerea justă a sensului lexical al numelui compus. Dacă pentru multe dintre poreclele simple avem nevoie de o cercetare amănunțită, de substrat, pentru a obține o explicație logică a împrejurărilor în care au luat naștere, în cazul antroponimelor compuse procesul se desfășoară cu mult mai ușor datorită transparenței structurale și semantice pe care acestea din urmă o au.

Formarea și perpetuarea antroponimelor compuse într-un anumit idiom țin în special de tradiția unuia sau altuia dintre popoare, precum și de legile formative care acționează atât la nivelul vocabularului, cât și la nivel onomastic. Greaca, rusa și germana, de exemplu, fac parte din categoria limbilor în care compunerea este un procedeu vechi, frecvent utilizat. În greacă, mai ales, rigiditatea modului în care se formau noile cuvinte este bine cunoscută: nu oricare dintre apelative putea intra în structura unui compus, iar poziția sa în interiorul acestuia era, de asemenea, bine stabilită³.

Limbii române nu-i este proprie compunerea ca modalitate specifică de formare a cuvintelor noi, cu toate că uneori ea a fost puternic influențată de limbile cu care a venit în contact direct. Derivarea – procedeu moștenit din latină – este principalul mijloc care stă la baza apariției formațiilor noi în vocabular, fiind deosebit de frecventă în crearea numelor proprii. Onomasticonul românesc înregistrează, totuși, o serie de antroponime compuse, cele mai multe dintre ele regăsindu-se în zona Moldovei. Documentele și actele administrative le consemnează, de altfel, destul de devreme: Duma *Limbădulce* (1435), Ion *Limbădulce* (1489), Tudor *Limbădulce* (1455), Gheorghe *Barbă Geamănă* (1454), Dragomir *Patruzăci de păre* (1490), Ion *Barbă-Albă* (1585),

Ion *Bucate Direpte* (1608), Gheorghie *Barbă Lată* (1616), Gligorcea *Lapteacru* (1620), Gligori *Palmealbe* (1627), Avram *Curnegru* (1677), Zaharia *Mânălungă* (1692), Gavril *Zgâriebrânză* (1693), Ștefan *Pișcăbabă* (1700)⁴ etc.

Dar informația înregistrată în aceste documente este, mai ales înainte de 1750, fragmentară. De regulă, oamenii apar înscriși în hrisoave numai în momentul în care în viața lor intervin anumite situații, de natură să determine recunoașterea domnească a proprietății, iar mai apoi, consemnarea cel puțin a capilor de familie în catastifele sătești sau orășenești. Primele documente administrative în care s-a încercat consemnarea tuturor capilor de familie au fost recensămintele (realizate cu deosebire în scopuri fiscale și militare). Pe baza unui astfel de recensământ, cel cuprins în lucrarea **Moldova în epoca feudalismului**⁵, am putut selecta, din vasta informație antroponimică, numele compuse de persoane, pe care le redăm în continuare. Menționăm, totodată, că pentru a se putea observa și repartiția zonală a numelor respective am notat⁶, de asemenea, și ținutul⁷ în care ele apar:

Afetelor, P	Cacămare, H
Altcolaci, B	Cacăoală, I
Babăré, O-L	Cacăroată, H
Bagăsamă, H	Calalb, T
Baltămare, Cov.	Calalbu, T
Barbăalbă, P	Calbun, Cov.
Barbălată, G, Bot., H., B, R, P,	Calcăatinge, O-L
Cer., T, O-L, D, V	Calmare, Cov., O-L, T
Barbălungă, O-L	Capalb, N
Barbămândră, Cov, O-L	Capalbu, O-L, Cer.
Barbămare, Cov.	Caplat, O-L
Barbăneagră, Cov.	Caplung, H
Barbănouă, N, R	Capmare, Bot., D
Barbărasă, Cer., O-L	Capmoale, Bot.
Barbăroșă, O-L, R	Capuroș, G
Barbăroșie, B, O-L, D	Caracioban, Cov.
Băetrau, O-L	Casămândră, T
Bățroș, Cov.	Catăaproape, O-L
Beapă, H	Catăbini, O-L, N
Belecâne, B	Catăcule, O-L
Beliboc, R	Catănsus, O-L
Belibou, H, Cer., T, O-L, I	Cătărau, Hâr., O-L, C, D, I
Belicâne, O-L, P	Cautărau, P
Belical, Cov.	Cântăbine, B
Belivacă, P, T	Cârpăveche, P, V
Boibună, Cov.	Cârpăvechi, G
Boubălțat, O-L	Chelearsă, D
Boubătrân, G, Cov., T	Chelineagră, Bot, N
Bounegru, Hâr., H, B	Cherdevară, B, Bot., P
Bouroș, P, T, O-L, C	Cherdivară, O-L, T, B
Bouroșu, Cov.	Chicăroșe, H
Bunacali, O-L	Chicăroșie, D
Bunăcale, O-L	Chiciorlungu, P
Bunăzâua, O-L	Chișcăbabă, O-L
Bușilupu, Cov.	Chităalbă, Cov.
Bușlupu, G	Cincizăcidelei, Cov.
Buzămurgă, H	Cojocscurt, N, O-L
Buzăruptă, Cov.	Coșmare, G
Buzăverde, Cov.	Curalbu, G, D

- Curjos, Cov., H, B, R, V
 Curlat, Hâr., Cov., O-L, Cer.
 Curnegru, Cer., O-L, D
 Curroș, O-L
 Cursuciuc, Bot.
 Cușmătrebă, H
 Dicusar, H
 Dicusară, Hâr., O-L, T, C
 Dinvale, H
 Dioachiborșu, Cov.
 Dorlelița, Cer.
 Dragăvară, P
 Dragulelii, P
 Făinăbună, B
 Făinără, T
 Făinăre, B
 Făinărea, Cov.
 Fălibrânză, D
 Fărâmălemni, Cov.
 Frunzălată, O-L
 Frunzăverde, T
 Gonelupu, Cov.
 Grăuroș, T
 Gurăgata, H
 Gurălată, Hâr., P
 Gurămare, B
 Gurămultă, P
 Gurăstrâmbă, D
 Haidealul, O-L
 Hainemulte, Cov.
 Haineroșii, Cov.
 Iapără, I
 Iapăsură, Cov.
 Iarbălată, Cer.
 Împușcăcasa, I
 Înjugăursu, Cov.
 Lapteacru, O-L, Cov.
 Laptebătut, B
 Laptiacru, T
 Lungisate, Cov.
 Mațăgrasă, Cov.
 Mațegroase, H
 Mălaimare, Bot., T
 Mălaiumare, Cov., B, P
 Mălaiumic, B
 Mălaiurău, G, V
 Mălaiverde, Cov.
 Mânăscurtă, G, C, Cov.
 Mățaveche, Cov.
 Mățăgrasă, Cov.
 Meiroș, T
 Mereacre, O-L
 Meriacre, Hâr., O-L
 Negruvodă, Hâr.
 Numărăorez, Cov.
 Oalăroșie, P
 Orzămoale, G
 Ostornioală, H
 Palmealbe, Cov.
 Papărău, H
 Parămoale, T
 Patrubani, G
 Pârlicasă, Hâr.
 Perdivară, D
 Pestepârău, H
 Peșterău, O-L, N
 Peșterece, Bot., H, D
 Piciorgros, P
 Piciorlungu, P
 Pierdevară, O-L
 Poalelungi, Cov.
 Podnalt, V
 Polocârjă, Bot.
 Porcgras, N
 Porcugras, N
 Prinspecine, P
 Puialb, C
 Pungăspartă, P
 Radeoală, P, T
 Radioală, Hâr.
 Rănibou, H
 Răspopa, N
 Roadedealul, O-L
 Roatăstrâmbă, D
 Sâmpetru, H
 Scobioală, H
 Scurăcană, O-L, N
 Sucimălaiu, D
 Sucnăneagră, Cov.
 Șepteboi, H
 Talpălată, Cov.
 Teacădearamă, I
 Teacălată, H
 Trântifusul, H
 Treiboi, O-L
 Triiboi, P
 Turtăcaldă, D
 Țarălungă, Bot., Cov.,
 H, R, T, O-L, C, I
 Țindorul, H
 Untrece, P
 Urmămultă, P
 Vacăgrasă, G
 Vacăneagră, B, T, C
 Vânăslabă, H
 Vremiră, O-L
 Zgârcibabă, G
 Zvârlifus, G

O primă observație care se impune, urmărind exemplele citate, este aceea că, din punctul de vedere al frecvenței, ținutul cu cel mai mare număr de apariții este Orhei-Lăpușna. Urmează apoi Covurlui, Hotin, Putna și Tecuci. În ceea ce privește numele, cel mai des utilizat este *Barbălată*, apoi *Țarălungă*, *Belibou*, *Catărău* și *Curjos*. Fiecare dintre acestea (alături de altele) s-a păstrat în nomenclatorul oficial până astăzi, poate și datorită întrebuițării lor atât de frecvente.

Antroponimele compuse sunt, ca și antroponimele simple, porecle și supranume. Ele relevă „pitoresc și pregnant”, prin metafore, caracterul fizic și moral al persoanei, o deprindere, un gest, un cuvânt spus la un moment dat, îmbărcăminte sau particularități evidente ale acestuia, preferința pentru anumite alimente⁸ etc.; căci, nici cele mai neînsemnate aspecte din viața individului nu scapă spiritului „iscoditor și malițios” al colectivității⁹, dorinței acestuia de a satiriza trăsăturile care nu se încadrează în tiparele obișnuite¹⁰.

Deși, teoretic, orice cuvânt care aparține limbii comune poate intra în combinații de acest tip, există un grup concret de apelative pe care antroponimia îl selectează cu precădere în formarea poreclelor compuse: acest grup aparține clasei adjectivelor; caracterizatoare în esență, adjectivele participă într-un procent foarte ridicat la formarea antroponimelor compuse. Dar o delimitare se poate face și aici: sunt întrebuițate în mod frecvent adjective care exprimă noțiunea de „culoare”: *alb*, *negru*, *roșu*, *galben*, *verde*, *bălțat*, *murg* sau de „mărime”: *mare*, *lung*, *lat*, *scurt*, *gros*. Pe locul imediat următor se situează, ca număr de apariții, perechile antonimice „bun/ rău” și „nou/ vechi”.

Din punct de vedere formal, structura internă a antroponimelor compuse înregistrate este astfel alcătuită: **a) substantiv + substantiv**: *Dorlelița*, *Felibrânză*; **b) substantiv + adjectiv**: *Babăré*, *Baltămare*, *Barbăalbă*, *Barbălată*, *Barbălungă*, *Barbămandră*, *Barbămare*, *Barbăneagră*, *Barbănouă*, *Barbărasă*, *Barbăroșă*, *Barbăroșie*, *Bățroș*, *Boubălțat*, *Boubătrân*, *Bounegru*, *Bouroș(u)*, *Buzămurgă*, *Buzăverde*, *Buzărpută*, *Cacămare*, *Calalb*, *Calbun*, *Calmare*, *Capalb(u)*, *Caplat*, *Caplung*, *Capmare*, *Capmoale*, *Caprău*, *Capuroș*, *Casămandră*, *Cârpăveche(i)*, *Chelearsă*, *Chelineagră*, *Chicăroșe*, *Chiciorlungu*, *Chităalbă*, *Cojocscurt*, *Coșmare*, *Curalbu*, *Curjos*, *Curlat*, *Curnegru*, *Curroș*, *Făinăbună*, *Făinără*, *Făinare*, *Făinărea*, *Frunzălată*, *Frunzăverde*, *Grăuroș*, *Gurăgata*, *Gurălată*, *Gurămare*, *Gurămultă*, *Gurăstrâmbă*, *Hainemulte*, *Haineroșii*, *Iapără*, *Iapăsură*, *Iarbălată*, *Lapteacru*, *Laptebătut*, *Laptiacru*, *Mațăgrasă*, *Mațegroase*, *Mălaimore*, *Mălaiumare*, *Mălaiumic*, *Mălaiură*, *Mălaiverde*, *Mânăscurtă*, *Mățăveche*, *Mățăgrasă*, *Mereacre*, *Meriacre*, *Oalăroșie*, *Orzămoale*, *Palmealbe*, *Parămoale*, *Peterău*, *Peșterece*, *Piciorgros*, *Piciorlungu*, *Poalelungi*, *Porcgras*, *Puiualb*, *Pungăspartă*, *Roatăstrâmbă*, *Sâmpetru*, *Sucăneagră*, *Talpălată*, *Teacălată*, *Turtăcaldă*, *Țarălungă*, *Untrece*, *Urmămultă*, *Vacăgrasă*, *Vacăneagră*, *Vânăslabă*; **c) articol + substantiv**: *Afetelor*; **d) adjectiv + substantiv**: *Altcolaci*, *Bunăcale*, *Bunăzâua*, *Caracioban*, *Dragăvară*, *Dragulelii*, *Negrudodă*, *Zgârcibabă*; **e) verb + substantiv**: *Bagăsamă*, *Beapă*, *Belecâne*, *Beliboc*, *Belibou*, *Belicâne*, *Belical*, *Belivacă*, *Bușilupu*, *Bușlupu*, *Cacăroată*, *Cacăoală*, *Cherdevară*, *Cherdvară*, *Chișcăbabă*, *Dioachiborșu*, *Fărămălemni*, *Gonelupu*, *Împușcăcasa*, *Înjugăursu*, *Lungisate*, *Numărăorez*, *Ostornioală*, *Pârlcasă*, *Perdivară*, *Radeoală*, *Radioală*, *Rănibou*, *Roadedealul*, *Sucimălaiu*, *Trântifusul*, *Țindorul*, *Zvârlifus*; **f) numeral + substantiv**: *Cincizăcidelei*, *Patrubani*, *Șapteboi*, *Treiboii*, *Triiboii*; **g) prepoziție + substantiv**: *Dicusară*, *Dicusar*; **h) substantiv + prepoziție + substantiv**: *Teacădearamă*; **i) verb + verb**: *Calcăatinge*; **j) verb + adverb**: *Catăaproape*, *Catăbini*, *Catăcule*, *Catănsus*, *Catărau*, *Cautărău*, *Cântăbine*, *Papărău*; **k) verb + prepoziție + pronume relativ**: *Prinspecine*; **l) interjecție + substantiv**: *Haidealul*.

După cum se poate observa din exemplele de mai sus, sudarea morfosintactică a părților componente este totală, ea fiind adesea rezultatul unei îndelungate existențe. Dacă, inițial, în documentele de arhivă sunt întâlnite numeroase antroponime compuse prin juxtapunerea termenilor (*Gură Mare, Haină Roșie, Vână Roșie, Oală Roșie, Cioarec Negru, Brâu Lung*), susținută de multe ori și de folosirea cratimei – pentru a se întări faptul că este vorba de o sintagmă (*Azâmă-galbenă, Mațe-arse, Mălai-negru, Măr-Roș, Frige-vacă, Joacă-bine, Fuge-bine*) – treptat aglutinarea se impune ca mijloc principal de formare a acestui tip de nume. Totuși, în nomenclatorul onomastic actual se întâlnesc denumiri care sunt rediate sub mai multe forme. De exemplu, sunt cazuri în care unul și același nume apare într-o triplă ipostază: *Caleavalea, Calea-Valea, Calea Valea*¹¹. Considerăm că este vorba aici de o problemă de grafie, având la bază modul în care cei desemnați prin astfel de construcții și-au ortografiat propriul nume, ori a felului în care acesta a fost transcris de către reprezentanții puterii administrative¹².

Tot o observație de tip formal este și aceea că, în timp ce supranumele simple pot intra efectiv în procesul derivării, constituindu-se ca bază de plecare pentru noi antroponime (*Capră – Căprescu, Crețu – Crețulescu, Burtă – Burtescu, Lungu – Lungescu, Bumbu – Bumbulescu* etc.), poreclele și supranumele compuse nu dispun, în general, de această calitate. Cu toate că, în mod teoretic, se pot crea de la ele nume noi, practica infirmă acest lucru: nu am întâlnit în materialul cercetat decât accidental nume compuse care au suferit și procesul derivării: *Bărbălătescu, Cherdivăreanu* (sau *Cherdivarenko*, unde sufixul originar *-escu* a fost înlocuit cu ucraineanul *-enko*)¹³, *Măluspârțeanu, Țărlungeanu*. Putem afirma astfel că, deși este parte componentă a lexicului limbii, și îi urmează în linii mari metodele și principiile, onomastica se deosebește totuși de acesta. Ea se constituie ca un subdomeniu, dezvoltă reguli specifice pentru fiecare dintre ramurile sale, care devin, la un moment dat, pe parcursul timpului, unități distincte, incompatibile cu modul de manifestare și realizare a elementelor omonime din limba comună.

Existența antroponimelor compuse în actele și documentele vechi, menținerea unora dintre ele în inventarul actual, precum și apariția altora noi reprezentată o realitate a sistemului nostru denominativ. În **Dicționar de prenume și nume de familie purtate de moldoveni**¹⁴, M. Cosniceanu consemna, în 1993, multe dintre antroponimele compuse pe care le-am citat în cuprinsul lucrării, adăugându-le acestora și multe altele: *Acrulapte, Ardefoc, Barbăscumpă, Boubălan, Buhînaltă, Bunăbaltă, Capbătuț, Ceapărece, Cerlat, Cârjăbabă, Crăiță-mândră, Cușmăacră, Cușmăunsă, Doducal, Facerău, Frângefier, Grădinămare, Gâștemulte, Grostopor, Jeliborș, Jelimălai, Oaieneagră, Oasenegre, Ombun, Papămere, Parălungă, Parerău, Patmare, Patruochi, Pietremari, Pârlicocoș, Satmare, Sămeargă, Sângerău, Sparievacă, Taievorbă* etc.

Afirmațiile categorice de genul „în sistemul standard al numelor de familie nu figurează nici un exemplu compus”¹⁵ nu pot fi decât hazardate. Răspândite pe cuprinsul întregii țări, dar cu o intensitate deosebită în zona Moldovei, antroponimele compuse fac parte din sistemul oficial de denotație. Iată și câteva exemple cu frecvențele actuale: *Boubătrân* 406 (3-B, 6-BNT, 7-D, 68-M, 306-ML, 1-O, 15-TR); *Bounegru* 556 (22-B, 5-BNT, 1-CR, 51-D, 308-M, 154-ML, 2-O, 13-TR); *Bouoșu* 292 (56-D, 35-M, 175-ML, 18-O, 8-TR); *Barbălată* 1319 (10-B, 17-BNT, 18-CR, 27-D, 290-M, 773-ML, 4-MR, 116-O, 64-TR); *Barbărasă* 301 (3-B, 5-BNT, 8-D, 11-M, 121-ML, 2-MR, 134-O, 17-TR); *Piciorlung* 67 (8-B, 4-D, 54-ML, 1-TR); *Țărlungă* 869 (5-B, 6-BNT, 3-CR, 119-D, 120-M, 550-ML, 2-MR, 42-O, 22-TR)¹⁶ etc.

NOTE

¹ În *Mică enciclopedie onomastică*, Editura Enciclopedică Română, București, 1975, p.13, Ch. Ionescu include și numele frazeologice, specifice antroponimiei semitice, nume cu o structură complexă, dictată de semnificația lor religioasă; vezi și Al. Graur, *Nume de persoane*, Editura Științifică, București, 1965, p. 85 și urm.

² Finuța Asan și Fulvia Ciobanu, *Cuvintele compuse și grupurile sintactice stabile*, în "Studii și materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba română", vol. al IV-lea, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1967, p. 241.

³ Superanskaja, A.V., *Structura imeni sobstvennogo*, Editura Nauka, Moscova, 1969, p. 26.

⁴ Exemplele au fost extrase din *Catalogul documentelor moldovenești*, Arhiva istorică centrală a Statului, vol. I-IV, București, și din Al. Gonța, *Documente privind istoria României. Indicele numelor de persoane*, Editura Academiei Române, București, 1995.

⁵ *Moldova în epoca feudalismului, vol. VII, partea I-II, Recensămintele populației Moldovei din anii 1772 și 1774*, Academia de Științe a Republicii Moldovenești, Institutul de Istorie, Editura Știința, Chișinău, 1975.

⁶ Denumirea a fost înregistrată o singură dată pentru fiecare dintre ținuturi în parte.

⁷ Parcurgerea materialului documentar reflectă faptul că la data la care ne referim – 1774 – Moldova era organizată în 23 de ținuturi. Pentru câteva dintre acestea (Sorooca, Suceava, Tutova, Fălcui, Codru, Câmpulung-Cernăuți) înregistrarea persoanelor s-a făcut numeric și, de aceea, ele nu apar în lista noastră. Pentru celelalte ținuturi am stabilit câte o siglă, astfel: Cer. – Cernăuți, H – Hotin, P – Putna, O-L – Orhei-Lăpușna, N – Neamț, B – Bacău, Cov. – Covurlui, Hâr. – Hârlău, Bot. – Botoșani, R – Roman, T – Tecuci, C-S – Câmpulung-Suceava, D – Dorohoi, G – Greceni, V – Vaslui, C – Cărligătura, I – Iași.

⁸ Constantin C. Giurescu, *Istoricul podgoriei Odobeștilor din cele mai vechi timpuri până la 1918*, Editura Academiei R.S.R., 1969, p. 207-215.

⁹ Aureliu Candrea, *Poreclele la români*, Editura Librăriei Socec, București, 1895, p. 5.

¹⁰ Șt. Pașca, *Nume de persoane și nume de animale în Țara Oltului*, București, 1936, p.100.

¹¹ Numele au fost extrase din Baza de date a Laboratorului de onomastică de la Facultatea de Litere, Universitate a din Craiova, laborator fondat de prof. Gh. Bolocan.

¹² Iustina Burci, *Antroponimie în diacronie. Privire specială asupra Iașului*, Editura MJM, Craiova, 2001, p.84.

¹³ Iorgu Iordan, *Dicționarul numelor de familie românești*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1983.

¹⁴ M. Cosniceanu, *Dicționar de prenume și nume de familie purtate de moldoveni*, ediția a II-a revăzută și completată, Academia de Științe a Republicii Moldova, Institutul de Lingvistică, Chișinău, 1993.

¹⁵ Victor Vaschenko, *Studii de antroponimie*, Editura Academiei Române, București, 1995, p.18.

¹⁶ Vezi nota 12; prima cifră reprezintă totalul pe țară, iar cifrele din paranteză frecvența în cele nouă zone: B – București, BNT – Banat, CR – Crișana, D – Dobrogea, M – Muntenia, ML – Moldova, MR – Maramureș, O – Oltenia, TR – Transilvania.